

**BOLQARISTAN TÜRKLƏRİNİN MƏTBUATI MİLLİ İDEALLAR
UĞRUNDA MÜBARİZƏDƏ**
(1865-1944-cu illər)

Sabir Məmmədli

*BDU, Beynəlxalq jurnalistika və informasiya siyasəti kafedrasının professoru,
siyasi elmlər doktoru*

Xulasə

Maqalədə geniş faktoqrafik materiallar əsasında Bolqarıstan türklərinin dövrü mətbuatının yaranması və inkişafı hərtərəfli təhlil edilir. Qeyd olunur ki, mətbuat Bolqarıstan türklərinin milli oyanışında, mədəni inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır. Qəzet və jurnallar milli mücadilə mərkəzləri olmuş, daima xalqın maraqlarına xidmət etmiş və cəmiyyətdə baş verən hadisələri hərtərəfli işıqlandırmışdır. Mətbuat orqanları xalqı məarifləndirməklə, insanları milli məqsədlərin uğrunda mübarizəyə səsləmişdir. Müəllif qeyd edir ki, Bolqarıstan Osmanlı imperiyasının tərkibindən çıxdıqdan sonra, türk əhalisi

müxtəlif təzyiqlərə məruz qalmış, onların inkişafının qarşısını almaq üçün hər cürə addımlar atılmışdır. Belə vəziyyətdə türk mətbu orqanlar milli mücadilə üçün misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

Açar sözlər: *Bolqarıstan türkləri, mətbuat, jurnalist, media, milli mübarizə*

Türklər hazırkı Bolqarıstan ərazilərində XIV əsrdən yerləşməyə başlamışlar. Balkanların Osmanlı imperiyasının tərkibinə daxil edilməsindən sonra şəhər və bölgə mərkəzlərində türklərin sayı getdikcə artmışdır. Beş əsrdən artıq bir dövr, yəni 1396-1908-ci illər ərzində Bolqarıstan Osmanlı imperiyasının tərkibində olmuşdur. Rus-türk müharibələri və Bolqarıstanın öz müstəqilliyini elan etməsi nəticəsində türk əhalisinin xeyli hissəsi Türkiyəyə köç etmişdir. Miqrasiya prosesi mövcud siyasi, iqtisadi və sosial durumla bağlı olmuş və bir neçə dalğa şəklində baş vermişdir. 2001-ci il siyahıyaalmanın nəticələrinə görə Bolqarıstanda 746 664 türk millətindən olan vətəndaş yaşayır [1].

Bolqarıstan türkləri olduqca zəngin bir mədəniyyət mirasına sahibdirlər. Müxtəlif dövrlərdə nəşr olunan qəzet və dərgilər bu mədəniyyət mirasının əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edir. Bolqarıstan türklərinin ilk mətbu orqanının nəşri Osmanlı imperiyası dövrünə, 1865-ci ilə təsadüf edir. Həmin dövrdən başlayaraq bugünümüze qədər türk aydınları saysız-hesabsız qəzet və jurnal nəşr etdirib böyük bir tarixi səlnamə yaratmışlar. Tarixin bütün gəlmə-keşli yollarına, qarşılaşdıqları çətinliklərə və məhrumiyyətlərə baxmayaraq Bolqarıstan türkləri, tədqiqatçıların hesablamalarına görə, yalnız 1880-1960-cı illər ərzində 186 qəzet və 36 jurnal nəşr etdirmişlər [2].

Türk aydınları həmişə hesab etmişlər ki, qəzet cəmiyyət üçün maarifləndirici və təşkilatlandırıcı bir vasitə olmaqla yanaşı həm də işıq daşıyan, əhali-ni ürkəndirən sönməz bir məşəldir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, qəzet və jurnallar yalnız ölkənin paytaxtı Sofyada deyil, həm də müxtəlif şəhərlərdə və bölgələrdə nəşr olunmuşdur. Yalnız Kırcah bölgəsində türk aydınları 1880-1970-ci illər ərzində 16 qəzet və 3 jurnal nəşr etdirməyə müvəffəq olmuşlar [3].

Bolqarıstan türklərinin dövrü mətbuatının kökləri Osmanlı dövrünə qədər uzanır. XIX əsrin ikinci yarısında Osmanlı dövlətində bir sıra islahatlar həyata keçirilmiş və bu yeniliklər sırasında hökumət vilayət mərkəzlərində mətbəələrin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Hazırkı Bolqarıstan ərazisində ilk mətbəə Tuna vilayət mərkəzi olan Rusçuk şəhərində yaradılmışdır.

Rusçuk valisi Mithət Paşa 1864-cü ildə Vyanadan "Kayzer" markasında bir çap maşını gətirmiş türkcə, bolqarca və fransızca hərflər tökdürmüşdür. Mithət Paşa həm də Yeni Osmanlılar hərəkatının mahiyyətini əhaliyə çatdırmaq məqsədini güdürdü. Bu məqsədlə o, 1865-ci ildə "Tuna" adlı qəzet nəşr etdirməyə başlamışdır.

Qəzetin birinci və ikinci səhifəsi türkcə, üçüncü və dördüncü səhifələri bolqarca çap olunurdu. Qəzetdə təhsil məsələlərinə və bu sahədə yaranan problemlərə xüsusi diqqət yetirilirdi. Hökumətin rəsmi mətbuat orqanı olan "Tuna" qəzeti ardıcıl olaraq 1877-ci ilə qədər nəşr olunmuşdur. Rus-türk müharibəsi

nəticəsində Rusçuk şəhərinin ruslar tərəfindən işğal edilməsi üzündən "Tuna" qəzeti 1877-ci ildə bağlanmışdır [4].

Rusçukda "Tuna" qəzeti ilə bərabər 1867-ci ildə aylıq ədəbi jurnal olan "Məcrə-i Efkər" də nəşr olunurdu. Eyni zamanda burada 1875-ci ildə türkçə-fransızca çap olunan "Günəş" adlı qəzet də çıxdı. Bu nəşrlərdən başqa vilayət mətbəəsində məktəblilər üçün dərsliklər çap olunurdu. Mətbəədə həmçinin bolqar əhalisi üçün qəzet, jurnal, oxu kitabları, əlifba, dərslik və lüğətlər çap olunmuşdur. Bunların sırasında bolqarca nəşr olunan "Slava" (1871-1873) jurnalını və ayda iki dəfə çıxan "Üçliştə" (1872-1874) dergisini qeyd etmək olar. 1865-ci ildə bolqar məktəblərinə Mithat Paşanın adından əlifba kitabı da paylanmışdır.

1878-ci ildən Bolqarıstan türklərinin həyatında yeni dövr başlamışdır. Belə ki, həmin ildə bağlanmış olan Berlin sülh müqaviləsinə əsasən Tuna vilayətində bolqar knyazlığı yaradılmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, müharibə dövründə türk əhalisin bir hissəsi köçmüş, qalan hissəsi isə artıq etnik azlıq kimi həyatlarını yeni şəraitə uyğun sürdürməyə davam etmişlər. Bununla əlaqədar türk dilində çıxan mətbuat orqanları mövcud şəraitə uyğunlaşmışlar.

Bolqar knyazlığında türkçə nəşr olunan ilk qəzet "Bulqarıstan rəsmi qəzetesi"nin tərcüməsi idi. Həftəlik çıxan bu qəzet 1879-cu ildən nəşr olunurdu və rəsmi məlumatları, göstərişləri, qərarları əks etdirirdi. Qəzetin ömrü təxminən bir il yarım çəkmişdi.

Knyazlığın paytaxtı olan Sofyada isə türkçə nəşr olunan ilk qəzet "Tarla" adını daşıyırdı. 1882-ci ildən həftəlik yayımlanırdı, ictimai-siyasi və ədəbi xarakterli bir qəzet idi. "Tarla"nın üç səhifəsi türkçə, bir səhifəsi isə bolqarca çap olunurdu. Sonrakı illərdə Sofyada daha iki qəzet işıq üzü görmüşdür: "Dikkat" (1883-1885) və "Çaylak" (1884-1885).

1885-ci ildə Rumeli vilayətinin Bolqarıstana qatılması nəticəsində ölkədə türk əhalisinin sayı xeyli artmışdı. Ölkənin müxtəlif şəhərlərində türk dilində çox sayda mətbuat orqanları çap olunmuşdur. Aşağıda qeyd olunan hesab edir ki, bütövlükdə knyazlıq dövründə Bolqarıstana türk dilində 40-48 qəzet və dərgi nəşr edilmişdir. 1908-ci ilə qədər Bolqarıstanda yayımlanan qəzetlərin böyük bir hissəsi Gənc Türklər hərəkatının təsiri altında olmuş və bunların sayı 25-30-a çatmışdır. Gənc Türklərin nəşr etdikləri mətbuat orqanları Bolqarıstan türklərinin mədəni və sosial inkişafında, onların maariflənməsində böyük rol oynamışdır.

Eyni zamanda bu nəşrlərin Bolqarıstan türklərinin qəzetçilik bacarığının və təcrübəsinin inkişafında, bu sənətin daha yüksək səviyyəyə qalxmasında böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Bu mənada "Balkan" (1906-1916), "Uhuuvet" (1904-1906) qəzetlərinin böyük əhəmiyyəti olmuşdur. "Uhuuvet" qəzetinin ayrıca ədəbiyyat bölməsi və qadınlar üçün xüsusi səhifəsi mövcud idi. 1894-1895-ci illərdə nəşr olunan "İttifak" qəzetində Bolqarıstanın bir federativ dövlətə çevrilməsi və türk əhalisinə bərabər hüquqların verilməsi ideyası geniş şəkildə təbliğ olunurdu [5].

1908-ci ildə Bolqarıstan öz müstəqilliyini elan etmiş və bu dövrdən başlayaraq onun Türkiyə ilə heç bir idarəçilik bağlantısı qalmamışdır. Ölkədə çarlıq elan olunmuş və bu monarxiya rejimi İkinci dünya müharibəsinin sonuna qədər davam etmişdir.

XX əsrin əvvəllərində baş vermiş Balkan müharibəsi və bundan sonra Avropanı cənginə almış Birinci dünya müharibəsi Bolqarıstan türklərinin həyatında dərin iz buraxmışdır. Ölkə dağıdılmış halda düşmüş və bu çətin şəraitdə türklər faktiki olaraq heç bir ölkə öz yardım alını uzada bilməmişdir. Ayrı-ayrı türk aydınlarının fədakarlığı nəticəsində türk əhalisi toplanmış və çətin dövrləri keçməkdə uğurlu olmuşdur. Belə aydınlardan biri keçmiş gənc türklər hərəkatının fəal iştirakçısı olmuş Ethem Ruhi 1906-1916-cı illərdə "Balkan" qəzetini nəşr etdirmiş, o bağlandıqdan sonra isə "Rəsinli Balkan" (1916-1918) aylıq dergisini yayımlaya bilmişdir.

Birinci dünya müharibəsinin başa çatması ilə əlaqədar olaraq Bolqarıstan türklərinin siyasi həyatında bir sıra əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. 1919-cu il Neull sülh müqaviləsində xüsusi olaraq Bolqarıstanda yaşayan etnik azlıqların mədəni və maarifləndirmə məsələləri öz əksini tapanmışdır. Belə ki, müqavilənin 53-cü maddəsində "Bolqarıstanda yayımlanan hər cür mətbuat orqanlarında dil sərbəst olacaq, sınıxdırılma və qadağalar olmayacaq" kimi razılaşmalar öz əksini tapanmışdır. Bundan sonra Bolqarıstanda türk dili rahat şəkildə mətbuatda işlədilməyə başlamışdır.

Bunun nəticəsində Bolqarıstan türk mətbuatında bir canlanma müşahidə olunmuşdu. Ölkədə bitərəf türk qəzetləri ilə yanaşı siyasi partiyaların da mətbuat orqanları işıq üzü görmüşdü. Kendil xalq birliyi partiyasının qəzeti olan "Çiftçi bilgisi", Bolqarıstan kommunist partiyasının orqanı olan "Ziya" (1920-1923), Demokratik Partiyasını dəstəkləyən "Tunca" və "Dostluk" qəzetləri və s.

Bolqarıstan türk mətbuatının inkişafı Türkiyədə Cümhuriyyətin elan olunmasından sonra daha da güclənmişdir. 1923-cü ildən başlayaraq İkinci dünya müharibəsinin sonunadək Bolqarıstanda müxtəlif illərdə türk dilində 50-dən artıq mətbuat orqanı yayımlanmışdır. Bunlardan 26-sı Sofyada, 16-sı Filibda, 10-u Kırvalıda, 9-uz Şumnuda nəşr olunmuşdur [6].

Bu illərdə usta nəşirlərdən Mehmet Behçet - "Ahali" (1919-1921), "Kobalkan" (1925), "Bolqarıstan" (1926), Mehmet Cəlil - "Rehber" (1928-1933), Mahmud Nəcəddin - "Deliorman" (1922-1933) başlıq qəzetlər nəşr etdirməyə müvəffəq olmuşlar. Bu qəzetlər Bolqarıstan türklərinin mədəni həyatında, latın qrafikası əsasında türk əlifbasının əhali tərəfindən mənimsənilməsinə olduqca önəmli rol oynamışlar. Bu məsələdə Türk Müəllimlər Birliyinin yayım orqanı olan "Terbiyə ocağı"nın (1921-1933) da əhəmiyyəti dənilməzdir. Bolqarıstanda bütövlükdə latın qrafikası əsasında nəşr olunan ilk mətbu orqan "Yenilik" (1928) qəzeti olmuşdur.

"Halk sesi" (1929-1934), "Karadeniz" (1932-1934), "Özdilek" (1931-1934), "Rodop" (1924-1934), "Turan" (1928-1934) və başqa qəzetlər ataturkçülük ideyalarının yayılmasında, milli düşüncənin inkişafında böyük iz buraxmışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, türk mətbuat orqanlarında xalqlar arasında dostluq və əməkdaşlıq mövzusu, yerli əhalinin düşüncəsini bu ideya ətrafında birləşdirilməsi məsələləri həmişə önəmli yer tutmuşdur. 1920-ci illərdən başlayaraq 1930-cu illərin ortalarınaq Bolqarıstan türklərinin mətbuatı olduqca əhəmiyyətli şəkildə inkişaf etmişdir.

O illərdə türk mətbuatının əsas məqsədi türk əhalisinin Bolqarıstandan köç etməyə zorlanmasının qarşısını almaq idi. Bu məsələ 1923-cü ildə ölkədə faşist yönümlü hökumətin qurulması və türklərə qarşı hər cür basqıların artması dövründə daha kəskin xarakter almışdır. İrəqi bolqar təşkilatları türk əhalisinin sıx yaşadığı ərazilərdə qanlı cinayətlər törədirdi, günahsız insanları qətlə yetirirdilər. Ölkənin cənubunda bolqar faşistlərinin yaratdıqları "yurd müdafiəçiləri" təşkilatı, şimalında isə fəaliyyət göstərən əzizləşmiş "Trakya komitələri" məsum türkləri doğma yerlərindən didərgin salmaq üçün əllərdən gələni edirdilər. Bu terror təşkilatlarının hücumları və qanlı əməlləri qarşısında türklərin Türkiyəyə köç etməkdən başqa əlacları qalmırdı.

Bununla əlaqədar "Deliorman" qəzeti yazırdı: "Həzirdə Bolqarıstanda türkləri... incitməkdən, hətta öldürməkdən zövq alan, kənd bulacağına donuz piyi sürtməkdən, müəzzini daşıyan, bəzən məcidiyi yandırın, saf xalqın heysiyyətini tanıma cəhən, gözünü qorxutmaq, üzərlərinə dəhşət, qorxu saçaraq bu gözəl vətəni tərkd etməyə çalışan qara bir təşkilat fəaliyyətini davam etdirir. Son zamanlar şimal tərəflərdəki bu beləyə, cənub bölgələrində ikinci bir belə da əlavə olunmuşdur. Kırçalıda pusqu quraraq namuslu Bolqarıstan türkünü öldürənlər bəllidir. Orada da türkün tarlasını, evini buraxıb köç etməyə məcbur edənlər var..." [7].

Bütün faciələrə rəğmən türk mətbuatı köç etməyi doğru sayırdı və əhalini bu fikirdən uzaq durmağa çağırırdı. Bununla əlaqədar "Deliorman" qəzeti belə yazırdı: "Cənnət kimi bu vətənin içində asrılarla yaşayan türk kəndlisi... mühacirlərə qalxmağı düşünməməlidir, ağlından keçirməməlidir" [8].

Öz növbəsində "Rəhbər" qəzeti xalqa bu cür səslənirdi: "Yurddaş və dindərlər... Mal və yurd asan şəkildə ələ keçməz... Əcdadından qalan sevgili yurdumuzun qiymətini bilin. Bunlar əldən çıxıqdan sonra təkrar ələ keçməz. Son peşmançılıq fayda verməz... Köç etmək toya getmək deyil, atəşdə yanmaq

deməkdir" [9]. Türk aydınları xüsusilə vurğulayırdılar ki, "türklər köç etmirlər, onları buna məcbur edirlər".

1930-cu illərin ortalarınaq etibarən Bolqarıstan türk mətbuatı üçün ağır günlər başlamışdır. 1934-cü ildə Bolqarıstanda dövlət çevrilişi baş vermiş və parlamentar sistemə son qoyulmuşdur. Yeni hökumət siyasi partiyaların fəaliyyətinə qadağa qoydu, onların qəzet və jurnalları bağladı, mətbuata qarşı amansız senzura tətbiq edilməyə başladı. Bundan ən çox zərərli türk mətbuatı görmüş oldu.

Yeni hökumətin fəaliyyətə başlamasının ələ ilk günlərində 10 türk qəzeti bağlanmışdır: "Halk sesi", "Deliorman", "Özdilek", "İstikbal", "Rehber" və s. Onlar pantürkçü ideyalar yayımlamaqda günahkar bilimsi və kəmalist hərəkatına dəstək verən mətbu orqan hesab olunmuşlar. Bu qəzetlərin nəşirləri, redaktorları və yazarları təqib olunur, müxtəlif məhrumiyyətlərə düçar olurdu. Sonrakı illərdə başqa türk mətbu orqanları da bağlanmışdır. Bəzi mühafizəkar qəzetlər öz mövcudluğunu bir-iki il qoruyub saxlaya bilməmişlər, amma sonra onların da nəşrinə son verilmişdir. Ən son bağlanan qəzet "Mədəniyyət" idi, 1944-cü ildə. Beləliklə Bolqarıstan hökuməti bütün türk mətbuat orqanlarının fəaliyyətinə qadağa qoymuşdur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Kutlay Muzeffer. Europeanization of Minority Rights in Bulgaria: Turks of Bulgaria as a Case Study. - <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12616121/index.pdf>
2. Hak ve Özgürlükler Hareketi Toplum adlı gazete çıkarıyor. - https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=6480
3. Yəna orada
4. Bulgaristandaki Türk Medyaları /1865-2017/. - <http://www.turkuazbg.com/index.php/tr/bulgaristandaki-turk-medyaları>
5. Yenisoay Hayriye. Bulgaristan'da Türkçe Basın (1865-2010). - http://www.kircaalihaber.com/?pid=8&id_aktualno=296%20class=
6. Yəna orada
7. Yəna orada
8. Yəna orada
9. Yəna orada

Sabir Məmmədli

The press of the turks in Bulgaria in the struggle for national ideals (1865-1944)

Summary

Based on extensive factual material, the article comprehensively analyzes the emergence and development of the periodical press of the Bulgarian Turks. It is noted that the press played an invaluable role in the national awakening and cultural development of the Bulgarian Turks. Newspapers and magazines were the centers of the national struggle, always served the interests of the people and comprehensively covered events in

society. By educating people, the media encouraged people to fight for national goals. The author notes that after the withdrawal of Bulgaria from the Ottoman Empire, the Turkish population was subjected to various pressures, various measures were taken to prevent their development. In this regard, the press of the Turks in Bulgaria rendered invaluable services in the national struggle.

Key words: *Bulgarian Turks, press, journalist, mass media, national struggle.*

Сабир Мамедли

Пресса турок Болгарии в борьбе за национальные идеалы (1865-1944 гг.)

Резюме

В статье на основе обширного фактического материала всесторонне анализируется возникновение и развитие периодической печати болгарских турков. Отмечается, что пресса сыграла неоценимую роль в национальном пробуждении и культурном развитии болгарских турков. Газеты и журналы были очагами национальной борьбы, всегда служили интересам народа и всесторонне освещали события в обществе. Воспитывая людей, СМИ призывали людей бороться за национальные цели. Автор отмечает, что после выхода Болгарии из состава Османской империи турецкое население подвергалось различным давлениям, предпринимались различные меры, препятствующие их развитию. В связи с этим пресса турок Болгарии оказала неоценимые услуги в национальной борьбе.

Ключевые слова: *Турки Болгарии, пресса, журналист, СМИ, национальная борьба.*